

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1991

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥΜΠΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος**, λέγει τὰ ἑξῆς:

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὸ βιβλίο τῆς ξένου ἑταίρου τῆς Ἀκαδημίας Κυρίας Jacqueline de Romilly «*Les grands sophistes dans l' Athènes de Périclés*».

Προβαίνω στὴν παρουσίαση αὐτή, ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ τιμήσω τὴν ἔξοχη ἑλληνίστρια, τὴν ἀφιερωμένη διὰ βίου στὴ μελέτη καὶ προβολὴ καὶ διάδοση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀλλὰ προπάντων γιὰ νὰ ἐξάρω τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου, ἐγκείμενη στὸ ἱστορικὸ βάρος τοῦ θέματος «Οἱ μεγάλοι Σοφιστὲς» καὶ στὸν τρόπο τῆς ἀπὸ τὴ συγγραφέα πραγματείας του. Ἡ Σοφιστικὴ ἀποτελεῖ καίρια φάση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, καὶ ἄρα σπουδαῖο στοιχεῖο, ὅπως ἡ συγγραφεὺς τονίζει, καὶ τοῦ δυτικοῦ-εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ὡς ἔκγονου τοῦ ἑλληνικοῦ. Πρόδηλο εἶναι λοιπὸν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὸ προκείμενο ἔργο τῆς ξένης ἑταίρου της. Συμβαίνει, ἐξ ἄλλου, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1982, ὡς Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφικῆς Ἐταιρείας, νὰ ἔχω προλογίσει τὶς ἐργασίες Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὴ Σοφιστικὴ, μάλιστα καὶ νὰ τὶς ἔχω ἐπιλογίσει μὲ συναγωγὴ τῶν συμπερασμάτων ἀπὸ τὶς συζητήσεις. Εὐλόγο ἄρα εἶναι καὶ τὸ προσωπικὸ μου ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα «Οἱ μεγάλοι σοφιστὲς», σύνδρομο τῆς ὅποιος ἔκτοτε μὲ αὐτὸ οἰκειότητάς μου — θέμα ἤδη τοῦ ὠραίου βιβλίου τῆς Jacqueline de Romilly.

Πρόσφορος γιὰ τὸ θελκτικὸ αὐτὸ βιβλίο θὰ ἦταν καὶ ὁ τίτλος «Σοφιστῶν Ἐγκώμιον». Ὁ τόνος ἐγκωμίου εἶναι διάχυτος σὲ πολλὰς σελίδες του, παρὰ τὴν αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ πάντοτε προσέγγιση τῶν προβλημάτων. Ἐπανειλημμένα προβάλλεται,

ἀδιάκοπα σχεδόν, ἡ ἐνεργότατη ἐπίδραση τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν, καὶ εἰδικά: στὴ διάπλαση διαφόρων τρόπων τοῦ ἔντεχνου λόγου καὶ τοῦ σύστοιχου στοχασμοῦ, ἀπὸ τῆ ρητορικῆ ἕως τῆ δραματικῆ τέχνη καὶ ἕως τὴν Ἱστορία· στὸν προσανατολισμὸ καὶ στὴ μέθοδο τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας, στὴν ἀνα-διαμόρφωση τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς, ὅπως ἐπίσης τῆς συμπεριφορᾶς στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς· στὴν ἀνάπτυξη τοῦ «ἐλευθέρου στοχασμοῦ» καὶ ἰδιαίτερα μὲ βᾶση καὶ «μέτρον» τὸν ἄνθρωπο. Μάλιστα, γιὰ πρόσθετη ἔξαρση τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τῶν σοφιστῶν ἐπισημαίνεται ἡ εὐρύτατη διάδοση τῆς χαρακτηριστικῆς του ἀνανεωτικῆς πνοῆς στὴ νεώτερη Εὐρώπη ἀπὸ τὸν ΙΗ αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι συμβαίνει στὴν ἐποχὴ μας, δηλαδή ἡ μεγαλύτερη διάδοση τοῦ φερόμενου ὡς ἀπότοκου τοῦ ἔργου τῶν σοφιστῶν ἀνθρωπισμοῦ συγκριτικὰ πρὸς τὴ διάδοση τοῦ θεμελιωμένου στὴν ὑπερβατικότητα πλατωνισμοῦ (σ. 276).

Τὸ ἀπολογητικὸ ὑπὲρ τῶν σοφιστῶν ἦθος τοῦ βιβλίου δὲν συνεπάγεται ὅμως δογματικὴ συνηγορία γιὰ τὴ διδασκαλία τους εἴτε σχηματικὴ παρουσίαση καὶ ἀντιπαράθεση τῶν γνωμῶν τους. Ἀντίθετα, οἱ ἀναπτύξεις τοῦ βιβλίου διέπονται ἀπὸ ἐπίμονη φροντίδα γιὰ στερεὴ τεκμηρίωση, καὶ γιὰ σύλληψη καὶ ἔκφραση μὲ ἀκρίβεια καὶ σαφήνεια ὄχι μόνον τῶν σπουδαίων ἐνοιῶν εἴτε γνωμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν μικρῶν ἔστω νοηματικῶν ἀποχρώσεων, τῶν διαφοριστικῶν τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν ἀπὸ τὴν ἕως τότε ἠθικοπνευματικὴ παράδοση τῶν Ἑλλήνων, καθὼς καὶ γιὰ ἐπίτευξη τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν ρήσεων τῶν σοφιστῶν μὲ πολλαπλὴ κριτικώτατη βᾶσαν καὶ ἀναφορὰ εὐστοχῆ σὲ ὅποια σχετικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα.

Ἐντυπωσιάζει τὸν ἀναγνώστη ὁ βαθμὸς τῆς ἱστορικό-φιλολογικῆς ἐμβρίθειας καὶ τῆς σύνδρομης εὐθυκρισίας καὶ ὀξυδέρκειας στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ κάθε προβλήματος, κατὰ συνδιάνοση ὅλων τῶν σημαντικῶν γι' αὐτὸ χωρίων, τῶν διάσπαρτων σὲ ποικίλα κείμενα τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

Ἐξ ἄλλου, παρέχει τὴν ἐντύπωση ὀργανικότητας καὶ πληρότητας ἢ διαδοχῆ τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου, καθὼς τὸ ἐπόμενο ἔρχεται σὰν ἡ ἀναγκαία προέκταση τοῦ προηγουμένου. Ἴδου οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων I. Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ ἐπιτυχία τῶν σοφιστῶν, II. Μιὰ καινούργια διδασκαλία, III. Μιὰ παιδεία ρητορικῆ, IV. Οἱ δοξασίες τῶν σοφιστῶν: ἡ tabula rasa, V. Οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τὴν tabula rasa: Ὁ ἀνηθικισμὸς, VI. Ἡ ἀνασυγκρότηση μὲ ἀφετηρία τὴν tabula rasa, VII. Ἡ ἐπανάκτηση τῶν ἀρετῶν, VIII. Ἡ πολιτικὴ.

Μὲ τὰ ὀκτὼ αὐτὰ κεφάλαια στὴν ἀλληλουχία τους ἐπιτελεῖται σύμφωνα πρὸς τὴ δόκιμη φιλολογικὴ μέθοδο, ἡ πραγματεία συνολικὰ τοῦ θέματος σὲ τρεῖς ἐπάλληλες φάσεις: Τὸ «κίνημα» τῶν σοφιστῶν ἐντάσσεται ἱστορικὰ στὴν ἐποχὴ του καὶ στὴν περιοχὴ του, ὥστε νὰ ἐρμηνευθεῖ ἐνταγμένο στὸν ἱστορικὸ χρόνο καὶ χῶρο του.

Ἐπιζητεῖται ἡ σύλληψη τῆς σημασίας ὅσων δίδασκαν πραγματικά οἱ σοφιστές, μάλιστα καὶ ὁ καθένας τους εἰδικώτερα, καὶ ιδιαίτερα ὡς πρὸς ὅ,τι καινούργιο ἔφερεν ἢ διδασκαλία τους, δημιουργημένο ἔστω κατ' ἀνταπόκριση πρὸς λανθάνουσες τάσεις ἢ ἀνάγκες τοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος· διερευνᾶται καὶ προβάλλεται ἡ ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐπίδραση τῶν ὅποιων αὐτῶν καινούργιων στοιχείων, ἢ δραστηκώτατη γιὰ τὴν πνευματικὴ συγκρότηση μαθητῶν ἢ ὁπαδῶν ἢ καὶ ἀντιπάλων τῶν σοφιστῶν, συγχρόνων τους ἢ καὶ μεταγενεστέρων τους, ρητόρων, ποιητῶν, ἱστορικῶν, πολιτικῶν ἢ καὶ φιλοσόφων. Στις τρεῖς αὐτὲς φάσεις τῆς πραγματείας μνημονεύονται συχνότατα ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Θουκυδίδης, συχνὰ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἴσοκράτης, καὶ ἀκόμη ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἄλλοι.

Ἀπὸ τὴν πλειάδα τῶν σοφιστῶν σχολιάζεται κατ' ἐξοχὴν καὶ τιμᾶται ὁ Πρωταγόρας, καὶ σὲ δευτέρη μοῖρα σχολιάζονται, καὶ ἀξιολογοῦνται γιὰ τὴν ἐπίδρασή τους, ὁ Γοργίας προπάντων, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἴππίας, ὁ Πρόδικος, ὁ Θρασύμαχος καὶ ὁ Ἀνώνυμος τοῦ Ἰαμβλίχου. Ἰδιαίτερα σχολιάζονται οἱ δύο Ἀθηναῖοι πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ μέτοχοι τῆς σοφιστικῆς: ὁ Ἀντιφῶν καὶ ὁ Κριτίας. Ἀλλὰ παρουσιάζεται καὶ ἡ ὅποια τυχὸν πολιτικὴ δράση, ὡς νομοθετῶν ἢ ὡς ρητόρων στὴν Ὀλυμπία ἢ μὲ ἄλλο τρόπο, τῶν μὴ Ἀθηναίων σοφιστῶν, Πρωταγόρα, Γοργία, Ἴππία, Θρασυμάχου (σ. 262 κ.ἐπ.).

Στὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ βιβλίου ὑπάρχει γλαφυρὴ περιγραφή τῆς πνευματικῆς-ἠθικῆς φυσιογνωμίας τῆς κοινωνίας τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 5ου π. χ. αἰῶνα καὶ τῶν πολλαπλῶν σχέσεων τῆς ἱστορικῆς σημαντικώτατης αὐτῆς κοινωνίας πρὸς τὴν πλειάδα τῶν γνωστῶν ὑπὸ τὴν ὀνομασία, νεόκοπη τότε, «σοφιστῆς» δειῶν διδασκάλων τῆς ρητορικῆς, ἀλλὰ καὶ παράτολμων σὲ νεωτερισμὸ ρωμαλέων στοχαστῶν. Ὁ ἀναγνώστης ἔχει ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ κεφάλαια ἤδη γνωριμία καίρια μὲ ὅ,τι ἐπαγγέλλεται ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου. Ἡ συγγραφεὺς, καθιερωμένη στὴ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη ὡς οἰκεία τοῦ Θουκυδίδη καὶ τοῦ Εὐριπίδη, παρέχει δείγματα ἤδη πνευματικῆς εὐμάρειας σὲ πεδίο εὐρύτερο, καὶ γοητεύει τὸν αἰσθαντικὸ ἀναγνώστη.

Ἐξοχο ἐπίσης εἶναι τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ἐπαγωγικώτατη πραγματεία γιὰ τὴ ρητορικὴ, ὅπως μὲ τὸν Πρωταγόρα καὶ τὸν Γοργία καὶ τοὺς ἐπιγόνους των διαπλάσθηκε, διδάχθηκε, διαδόθηκε στοὺς Ἀθηναίους, συνυφάνθηκε πρὸς τὴν πολιτικὴ δράση τους καὶ τίς πνευματικὲς ἐπιδόσεις τους, καὶ ἀποτέλεσε ἀφετηρία καλλιέργειας τῆς γραμματικῆς, τῆς λογικῆς, τῆς ψυχολογίας καὶ ἄλλων «τρόπων» τοῦ πνεύματος.

Στὰ ἐπόμενα πέντε κεφάλαια παρουσιάζεται καὶ ἀξιολογεῖται ἡ δράση καὶ τὸ ἔργο τῶν σοφιστῶν, προπάντων ὡς ἄρνηση τῆς κατεστημένης ἀξιολογίας καὶ νοτροπίας καὶ ὡς προσπάθεια γιὰ θέσπιση καινούργιων τρόπων στοχασμοῦ καὶ

συμπεριφορᾶς. Τὸ κύριο αὐτὸ μέρος τοῦ βιβλίου διέπεται κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ κριτικώ-
τητα, συνοδευτικὴ τῆς ἱστορικῆς ἐμβρίθειας καὶ τῆς φιλολογικῆς ἐμπειροτεχνίας.
Σ' αὐτὸ ἀναφέρεται ἰδιαίτερα ἡ συγγραφεὺς, ὅταν μὲ ἄκρα μετριοφροσύνη ἐκφράζεται
συγκεφαλαιωτικά (σ. 271) γιὰ τὴ συντελεσμένη στὸ βιβλίον τῆς ἱστορικό-φιλολογικῆς
ἔρευνα σὲ θέμα καὶ φιλοσοφικό. Δὲν διστάζει ἐκεῖ νὰ χαρακτηρίσει τὴν ἐργασία τῆς
ὡς κάτι σὰν ἐπίλυση αἰνιγμάτων, μὲ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς σφαλερότητας. Ἐπιμένει
ὅμως στὴ δικαίωσή της ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ θέματος. Ἐξηγεῖ, ὅτι, ὅσο καὶ ἂν στὶς
σελίδες τοῦ βιβλίου ἡ ἀνθρώπινη φυσιολογία τῶν σοφιστῶν δὲν κατορθώθηκε νὰ
παρασιασθεῖ ἀδρὰ καὶ ἄρτια, οὔτε κὰν τὸ ἔργο τους μὲ πληρότητα καὶ ἀμεσότητα
—κάτι ἀνέφικτο γιὰ οἰαδήποτε παρόμοια ἔρευνα—, ὅμως προβλήθηκε τουλάχιστον
ἡ τεράστια σὲ ἀπηχῆσεις ἀνανεωτικὴ πνευματικὴ δράση τῶν σοφιστῶν, ἀκραῖα
δοξαστικὴ τῆς αὐτοδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πολυδυναμίας τοῦ ἀνθρώπινου
λόγου. Καὶ πραγματικὰ στὶς σελίδες τῶν πέντε ὕστερ' ἀπὸ τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια
τοῦ βιβλίου, ἡ συγγραφεὺς ἐπίμονα καὶ μὲ συνέπεια προσπαθεῖ νὰ καταδείξει τὸ
μέγα ἐγχείρημα τῶν σοφιστῶν: νὰ καταλύσουν ριζικὰ τὴν παραδοχὴ ὅποιας ὑπερβα-
τικότητας, καὶ νὰ στηριχοῦν ἀποκλειστικὰ στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ὅπως αὐτὸς εἶναι
ἐνταγμένος στὴν κοινωνία, ὥστε νὰ θεμελιώσουν ἀρετὲς καὶ ἀξίες, ἔκγονες τῆς
πνευματικῆς ἐνέργειας τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ὑπηρετήση τῆς κοινωνίας, πλασμένης ἀπὸ
αὐτὸν καὶ γι' αὐτόν.

Ἦδη, ἂς συγχωρηθεῖ ἐπιμύθιο, δηλαδὴ ἔκφραση κάποιων σκέψεων, μὲ ἀφορμὴ
τὸ κατορθωμένο αὐτὸ βιβλίον, ἐξαντλητικὸ τῶν δυνατοτήτων γιὰ προβολὴ καὶ τοῦ
θετικοῦ ἔργου τῶν σοφιστῶν.

Πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἀμαύρωση ἀρχαίῳθεν τῆς φήμης τῆς σοφιστικῆς;

Αἰτία γιὰ τὴν ἀμαύρωση αὐτῆ, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλες, εἶναι ἡ ἴδια ἡ δράση τῶν σο-
φιστῶν, ἢ ἔστω ἡ κύρια τάση τῆς, ὅποια τουλάχιστον ἐμφανίσθηκε, προβλημένη καὶ
μὲ προκλητικὸ ὕφος: νὰ διαλύσουν τὴν συνεκτικὴ τῆς κοινωνίας παραδοσιακὴ ἀξιο-
λογία καὶ νὰ παραλύσουν τὴ σύστοιχη νοοτροπία, δίχως ἐξάλλου νὰ διαθέτουν
πρὸς ὑποκατάστασή τους καινούργια συγκροτημένη ἀξιολογία καὶ σύστοιχη και-
νούργια ἔτοιμη νοοτροπία, πρόσφορες νὰ στηρίξουν τὴ λειτουργία τῆς ἀναμορφω-
μένης εἴτε ὑπὸ ἀναμόρφωση κοινωνίας.

Φυσικά, τὸ ἀνοικοδομητικὸ ἔργο εἶναι πολὺ πῶς δύσκολο ἀπὸ τὸ κρημνιστικό,
σὲ ὅποιαδήποτε κοινωνία. Ἡ ἐπιτέλεσή του ἔχει πολλὰς προϋποθέσεις: ἐκτὸς ἀπὸ
τὴν εὐνοϊκὴ συγκυρία τῆς Ἱστορίας ἢ καὶ τὴν ὑπαρξὴ πλήθους ἠθικὰ ἐπιλέκτων
ἀγωνιστῶν, προϋποθέτει προπάντων πλειάδα πνευματικὰ προικισμένων στοχαστῶν,
ἀλλὰ καὶ συντονισμό τῶν διεξαγόμενων ἀπὸ αὐτοὺς ἀναζητήσεων, ὥστε νὰ ὑπάρχει
συνέχεια καὶ συνοχὴ τοῦ ἔργου των. Καὶ αὐτὰ ἔλειψαν κρίσιμα στὴ δράση τοῦ συ-

νόλου σχεδόν τῶν σοφιστῶν, καθὼς ὁ καθένας τους δίδασκε χωριστά, περιστασιακά, παροδικά, χωρίς νὰ διαθέτει ἢ νὰ δημιουργεῖ Σχολή, ὡς ὄργανωμένη ομάδα ἔρευνας.

Ἡ λειτουργία ὅμως τῆς κοινωνίας εἶναι ἀδύνατη, ὅταν ἐπέλθει *tabula rasa* στὴν συνεκτική της ἀξιολογία καὶ στὴν νοοτροπία τῶν ἀνθρώπων της, καὶ δὲν ἐδραιωθεῖ ἔγκαιρα καινούργια νοοτροπία καὶ ἀξιολογία, πρὸς καθοδήγηση τῆς βιοτικῆς συμπεριφορᾶς τους. Καὶ ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς νόμος ἀγνοήθηκε εἴτε παραγνωρίσθηκε ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδόν τῶν σοφιστῶν, ὅπως ἄλλωστε καὶ στοὺς νεώτερους χρόνους ἀπὸ διάσημους στοχαστὲς καὶ πολιτικούς. Καὶ εἶχαν συχνὰ βλαπτικώτατες ἢ καὶ ὀλέθριες συνέπειες γιὰ τὴ ζωὴ πλήθους ἀθῶων ἀνθρώπων οἱ ἀμετροέπειες ἀφορισμῶν τῶν πνευματικῶν αὐτῶν εἴτε πολιτικῶν ταγῶν, μεταπλασμένες ἀπὸ ἄκριτους μαθητὲς εἴτε ὀπαδοὺς σὲ δόγματα οἰκτρά. Ὁ ἄξιος ὅμως ταγὸς πρέπει νὰ προνοεῖ καὶ ν' ἀποτρέπει τὸ ἐνδεχόμενο σχηματοποιήσεων τῶν στοχασμῶν του καὶ παραμορφώσεων τῆς σημασίας τους, ἀπὸ ἐξαλλους ἰδιαίτερα ὀπαδοὺς, ἀνέτοιμους πνευματικὰ γιὰ τὴ νηφάλια ἐκτίμηση καὶ ἀναδοχὴ τους. Πρέπει ἄρα νὰ στοχάζεται καὶ προπάντων νὰ ἐκφράζεται μὲ ἄκρα σωφροσύνη. Καὶ ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψη τῆς σωφροσύνης αὐτῆς ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδόν τῶν σοφιστῶν, σὲ κάποιες ἔστω φάσεις τοῦ ἔργου των, ἐξηγεῖ τὴν ὑπέρμετρη ἐναντίον τους ἀντίδραση ὅχι μόνο τοῦ Ἀριστοφάνους, καὶ ὀρισμένων πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπατων φιλοσόφων Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, μὲ συνέπεια τὴν ἔκτοτε ἀμαύρωση τῆς φήμης τῆς σοφιστικῆς.

Ἐξάλλου, ἀδήριτο ἐμπόδιο γιὰ τοὺς σοφιστὲς νὰ διαπλάσουν καινούργια, κοινωνικὰ πρόσφορη, ἀξιολογία καὶ νοοτροπία, καὶ νὰ στηρίξουν σὲ βᾶθρο στερεὸ τὴ δημιουργικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου μέσα καὶ ἀντίκρου στὸν κόσμο, ὑπῆρξε ἡ ἀρνητικὴ τοποθέτησή τους πρὸς τὸ καιριο θέμα τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ πρὸς τὴν ὑπερβατικότητα, ὡς ἀναγκαῖο πάντοτε ὄρο καὶ γιὰ τὴν ἀληθινὴ γνῶση καὶ γιὰ τὴν ὀρθὴ πράξη, ὡς ἐδραία προϋπόθεση γιὰ τὴν δυνατότητα νὰ συμβαίνουν λάθη, δηλαδὴ ἐκτροπὲς τῆς γνωσιακῆς εἴτε πραξιακῆς ἐνέργειας ἀπὸ τὴν πορεία πρὸς τὸν ἐκάστοτε προκείμενο ὑπερβατικὸ στόχο.

Ὁ Παρμενίδης, προγενέστερος τῶν σοφιστῶν, εἶχε ἤδη ἐμπεδώσει τὴν πνευματικὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς εἶχε θέσει τὸ ἀπόλυτο βᾶθρο της μὲ τὴν ὄντολογία του, καὶ παράλληλα εἶχε θεσπίσει καὶ τὸ κριτήριον κύρους τῶν συστατικῶν τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης γνώσεων (βλ. Δεσποτόπουλου, Ἡ δυαδικὴ γνωσιολογία τοῦ Παρμενίδου, στὸ βιβλίο του «Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτική», 1990, σελ. 69-79), μάλιστα καὶ εἶχε ἀκόμη ἐπισημάνει τὴ συνάρτηση τῆς νοητικῆς ἐνέργειας πρὸς τὴν («κῶσιν...μελέων») τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ὁ κορυφαῖος τῶν σοφιστῶν Πρωταγόρας, σὰν νὰ μὴ εἶχε προηγηθεῖ ἡ ὄντολογία τοῦ Παρμενίδου, ἐπέμεινε στὴν ἔξαρση τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τοῦ πνεύματος, σύμφωνα μὲ τὴν ἐκφραση τοῦ Hegel· καὶ

ΐσως μὲν συνέβαλε στήν ἐποικοδομητική ἀντίδραση τοῦ Πλάτωνος πρὸς ἀναδοχή καὶ συμπλήρωση τοῦ ἔργου τοῦ Παρμενίδου καὶ συγκρότηση τῆς αἰτίας φιλοσοφίας ἔκτοτε, καταδίκασε ὅμως τὴ σοφιστική νὰ παραμείνει στήν Ἱστορία ὡς φιλοσοφική αἵρεση, ἐκφραστική μερικῆς μόνο ἀλήθειας σὰν ἀκέραιης ἀλήθειας, περιεκτική ἄρα τοῦ κινδύνου, τοῦ σύμφυτου μὲ κάθε διογκωμένη ἡμι-ἀλήθεια καὶ σύστοιχη ἀναλήθεια.

Πολὺ εὐστοχα ἡ συγγραφεὺς τόνισε προπάντων, καὶ πολὺ πειστικά, τὴν ἐγερτική τῶν συνειδήσεων πρὸς κριτική ἀναθεμελίωση τῆς φιλοσοφίας ἐνεργότατη συμβολὴ τῶν σοφιστῶν, καθὼς καὶ τὴν σύνδρομη συμβολὴ τους ἐπίσης γιὰ τὴν διάπλαση εἴτε κριτικώτερη διαμόρφωση ἄλλων «τρόπων» τοῦ πνεύματος.